

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι φιλοσόφητες επιστολές του Βολταίρου

Οφείλει κανείς οπωσδήποτε να δει τον Βολταίρο με κατανόηση και συμπάθεια. Όταν το 1726 επιβιβαζόταν στο Καλαί με προορισμό την Αγγλία, είχε κάθε λόγο να φέρει μαζί του στον νέο αυτό τόπο διαμονής τόσο μια προσωπική πικρία όσο και την γενικότερη δυσάρεσκεια ενός διανοούμενου της εποχής του. Ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ είχε κληροδοτήσει στην Γαλλία όχι μόνον δόξες και μεγαλεία μα ταυτοχρόνως οξύτατα προβλήματα: την αναθέρμανση των θρησκευτικών παθών που προκάλεσε η ανάκληση του Εδίκτου της Νάντης, επιτρέποντας και πάλι τους διωγμούς κατά των διαμαρτυρομένων την απομάκρυνση της τάξεως των ευγενών από κάθε πραγματικότητα, αποτέλεσμα της μόνιμης εγκαταστάσεώς τους στο Παρίσι και της αποξενώσεώς τους από την ίδια τους την γη. Παραλλήλως, η παπική βούλα *Unigenitus* είχε αναζωπυρώσει το μένος κατά των Ιανсениστών, ενώ το απαράδεκτο φορολογικό σύστημα, που απήλλασε τους ευγενείς από κάθε φόρο, εξακολουθούσε να ισχύει, και η καθολική εκκλησία

συνέχιζε να επεμβαίνει σε θέματα που δεν ήταν της δικής της αρμοδιότητας. Τώρα που η μεγάλη πνοή του ΙΖ' αιώνα είχε πια σιγάσει, η εποχή της Αντιβασιλείας άφηνε να φανεί η παρακμή του καθεστώτος σε όλη της την έκταση. Ο εκφυλισμός της αριστοκρατίας, η ασυδοσία των κληρικών σε συνδυασμό με όσα αμαύρωσαν επί σειρά αιώνων την ιστορία της Καθολικής εκκλησίας και της Δύσεως γενικότερα, η Ιερά δηλαδή Εξέταση, οι θρησκευτικοί πόλεμοι, οι διωγμοί και οι κατάλογοι απαγορευμένων βιβλίων, παρίσταναν ασφαλώς, στα μάτια ενός φιλοπρόοδου πνεύματος, το παρελθόν και το παρόν της Γαλλίας με τα μελανότερα χρώματα.

Αλλά και η προσωπική πίκρα και απογοήτευση του Βολταίρου δεν τον εβάραιναν λιγότερο. Η αποτυχία του ως ποιητή στην βασιλική αυλή είχε προ ολίγου επιστεγαστεί με τον ξυλοδαρμό του από τους ανθρώπους του ισχυρού ιππότη Ροάν και την εγκάθειρξή του για μερικές ημέρες στην Βαστίλλη. Η υποχρεωτική απομάκρυνσή του από το Παρίσι που ακολούθησε, τον ανάγκαζε τώρα να εγκαταλείψει την Γαλλία με προορισμό το Λονδίνο.

Οι *Φιλοσοφικές επιστολές*, που εκδίδονται πια το 1733, δεν είναι μόνον προϊόν στοχασμού πάνω στον τρόπο που πολιτεύονται οι Άγγλοι. Ο Βολταίρος πραγματεύεται εδώ τα περί θρησκευτικών αντιλήψεων, την πολιτική, την ιστορία, το εμπόριο, τις επιστήμες, την φιλοσοφία, τις τέχνες και τα γράμματα, τους *Στοχασμούς*, εν κατακλείδι, του Πασκάλ, καλύπτοντας κατ'

αυτόν τον τρόπο όλη σχεδόν την περιοχή του επιστη-
τού. Παραταύτα, ενόσω η θεματική ποικιλία του έργου
εκφράζει ασφαλώς την εγκυκλοπαιδική παιδεία του
Βολταίρου, η φαινομενική τούτη ανομοιομορφία κάθε
άλλο παρά στερεί από το κείμενο την απαιτούμενη
συνοχή, την οποία προσδίδει στις *Επιστολές*, από την
πρώτη μέχρι και την τελευταία, αυτό που αποκάλεσαν
αργότερα βολταιρικό πνεύμα. Όσο δε για τον τίτλο, ο
αναγνώστης οφείλει να γνωρίζει ότι Φιλοσοφία την
εποχή των «Φώτων» δεν είναι η αναζήτηση των πρώ-
των αρχών, αλλά η διά του ορθού λόγου μελέτη και
γνώση της φύσεως και των ηθών.

Το βιβλίο εμφανίστηκε κατ' αρχάς στο Λονδίνο σε
αγγλική μετάφραση. Κατόπιν εκδίδεται και στην Γαλ-
λία, όπου καταδικάζεται αμέσως και καίγεται στο κε-
φαλόσκαλο των ανακτόρων. Δίδεται διαταγή να συλ-
ληφθεί ο συγγραφέας του, και ο Βολταίρος, που δεν
είχε προλάβει ακόμη ν' αποκτήσει ισχυρούς φίλους,
αναγκάζεται και πάλι ν' απομακρυνθεί από το Παρίσι,
στο οποίο είχε επιστρέψει από το 1728, και να κρυφτεί.

Δεν νομίζω πως υπάρχει στις μέρες μας η παρα-
μικρή δυσκολία να κατανοήσουμε το μήνυμα των
Φιλοσοφικών επιστολών. Το πνεύμα τους μας είναι
απολύτως οικείο, εφ' όσον διατυπώνονται σ' αυτές
οι δοξασίες του σύγχρονου ανθρώπου. Το υπέρτατο
αγαθό τίθεται στην γη, και ο άνθρωπος, που μέχρι
τότε αναζητούσε το υπερφυσικό, αποδίδεται τώρα
στην φύση. Ο συγγραφέας τους εισάγει την ιδέα της

επίγειας ευτυχίας, και οφείλουμε κατ' αυτόν να εμπιστευτούμε τις ίδιες μας τις δυνάμεις και ν' αρκεστούμε στα χειροπιαστά αγαθά που μας προσφέρει η ζωή, εγκαταλείποντας το μάταιο κυνήγι του απολύτου. Από όπου και πηγάζουν οι αξίες του σημερινού κόσμου: η δραστηριότητα, η περιφρόνηση του παρελθόντος, η αγάπη της καλοπέρασης και της ηδονής, η αναζήτηση του κοινωνικώς χρήσιμου. Τα αντικείμενα της πίστωσης και του λογισμού θεωρούνται ως απολύτως ξεχωριστά, η ηθική ανεξαρτητοποιείται από την θεολογία και αρετή θεωρείται η εκπλήρωση και μόνο των καθηκόντων μας απέναντι στον συνάνθρωπο και συμπολίτη. Η νέα βέβαια αυτή κοινωνία δεν είναι για μας μόνον γνώριμη αλλά έχει αποδειχθεί και εφιαλτική. Το «αισιόδοξο» δράμα του Βολταίρου σημαίνει πια στον κόσμο μας μηδενισμό, ευδαιμονισμό, σκόρπισμα της ζωής, θεοποίηση της επιστήμης και του ορθού λόγου, καταναλωτική κοινωνία και, γενικώς, ασφυξία.

Αν ωστόσο όλα αυτά συνθέτουν το γενικότερο κλίμα του διαφωτισμού, αποτέλεσμα μιας πορείας που ξεκίνα στην Δύση από την Αναγέννηση, και είναι πράγματα λίγο-πολύ γνωστά· ανίσως τα θέματα που πραγματεύεται ο Βολταίρος παρουσιάζουν εν πρώτοις μικρό ενδιαφέρον στα μάτια μας σήμερα και οι επιστημονικές θεωρίες που προσπαθεί να εξηγήσει είναι εντελώς ξεπερασμένες, είτε, ακόμη, οι απόψεις του πάνω στους Άγγλους και τους Γάλλους συγγραφείς συνιστούν, μ' όλη τους την τόλμη, την αντίληψη περί

τέχνης μιας εποχής και μόνον το κείμενο εντούτοις των *Επιστολών* παραμένει πάντα επίκαιρο και συγκλονιστικό, έργο κλειδί για την κατανόηση του σύγχρονου κόσμου και της σύγχρονης δημοκρατίας ειδικότερα, κι αποτελεί μαζί με το *Φιλοσοφικό λεξικό* την κιβωτό τρόπον τινά του πνεύματος εκείνου που στηρίζει τις μαζικές κοινωνίες και την κυριαρχία της κοινής γνώμης, της κοινής δηλαδή λογικής.

Δεν ήταν τότε εύκολο να φανταστεί κανείς τους κινδύνους που εγκυμονούσε η ιδεολογική και κατόπιν πολιτική κυριαρχία μιας τάξεως η οποία είχε άμεση σχέση με τον βιοπορισμό και την πεζή καθημερινότητα, που η βασική της απασχόληση, ήτοι το εμπόριο, είχε σαν στόχο της τον πλουτισμό. Οπωσδήποτε οι έμποροι αποτελούσαν μια τάξη που είχε πάντοτε προσφέρει πολλά για την ευημερία των λαών και την άθηση των πολιτισμών. Άλλωστε στον Μεσαίωνα σκοπός της ζωής τους δεν έπρεπε να είναι ο πλουτισμός, αλλά το να γίνονται αρεστοί στον θεό και να σέβονται τον νόμο. Τότε όμως η αστική τάξη βρισκόταν κάτω από την πολιτική και την πνευματική κυριαρχία της αριστοκρατίας και της εκκλησίας. Τώρα αντιθέτως το παραδοσιακό καθεστώς των πραγμάτων τείνει ν' ανατραπεί και οι άστοί, στο πρόσωπο του Βολταίρου, οραματίζονται την δική τους ηγεμονία.

Η αριστοκρατία, κι αν ακόμη η απόστασή της από την καθημερινότητα της ζωής και τα βιοποριστικά προβλήματα την έκανε να χάνει συχνά την αίσθηση

της πραγματικότητας, είτε γινόταν άδικη, άπληστη κι αλαζονική, κατόρθωσε ωστόσο επί σειρά αιώνων να στηρίξει μαζί με την εκκλησία και τους αρίστους έναν πολιτισμό με υψηλά ιδανικά. Η αστική τάξη, ως εκ της θέσεώς της και του ρόλου της στην κοινωνία και υπό την επήρεια του πνεύματος του ανθρωποκεντρισμού, που κυριάρχησε εν τέλει στην Δύση, θα έφθανε κάποτε τουναντίον να εξευτελίσει όλες σχεδόν τις αξίες και να μεταφράσει σε χρήμα όχι μόνον το ευγενές αίσθημα της φιλίας (κάτι που και ο Λαροσφουκώ, ο κυνικότερος κατ' έναν τρόπο συγγραφέας του παλαιού κόσμου, ούτε να το διανοηθεί δεν θα μπορούσε, εφ' όσον αντιλαμβανόταν την ανθρώπινη υστεροβουλία με μια πολύ ευρύτερη έννοια), αλλά, ανάμεσα σε όλα τα άλλα, και τον ίδιο τον χρόνο.

Ο τρόπος σκέψεως και η αντίληψη που απαιτείται για την ευόδωση των εμπορικών δραστηριοτήτων ενός αστού είναι κατά κανόνα περιορισμένης εμβέλειας αλλά και διαφορετικής φύσεως από τον εκλεπτυσμένο ορθολογισμό της φιλοσοφίας ή συχνά και της επιστήμης, ουδεμία δε σχέση έχουν με την βαθύτητα εκείνη που απαιτεί η προσέγγιση των καθαρά πνευματικών ζητημάτων. Ο Βολταίρος ενόμισε ότι η εξυπνάδα, η ευστροφία και η ιδιαίτερη εκείνη φαντασία που θα τον καθιστούσαν αργότερα έναν από τους πλουσιότερους ανθρώπους της Ευρώπης, ήταν εφόδια κατάλληλα και ικανά για την επίλυση κάθε λογής προβλημάτων, κοινωνικών, πολιτικών, επιστημονικών, ακόμα δε και μεταφυσικών η θεο-

λογικών· ότι η κοινή λογική, το δύο συν δύο ίσον τέσσερα θα λέγαμε, που αλάθητα τον ώθησε να εξαγάγει τα ρολόγια του στους Κινέζους και να θησαυρίσει, απέκλειε κάθε συζήτηση πάνω στο ένα ίσον τρία του Δόγματος. Εντούτοις, αν η κοινή λογική μπορεί να μας βοηθήσει να κρίνουμε σωστά ένα απλό επιστημονικό ζήτημα, καταπώς βοήθα τον Βολταίρο να διαβλέψει την χρησιμότητα του εμβολιασμού κατά της ευλογιάς, είναι συνήθως ο ασφαλέστερος τρόπος για να καταλήξουμε σε συμπεράσματα εσφαλμένα – αφήνοντας κατά μέρος τα θρησκευτικά θέματα για τα οποία ο οποιοσδήποτε συσχετισμός μαζί της φαίνεται πράγματι αστείος. Και, όντως, πώς θα μπορούσε διά της κοινής λογικής ο Βολταίρος να συλλάβει την σπουδαιότητα της αποστολής των αριστοκρατών, τους οποίους θεωρούσε ως εντελώς άχρηστους; Πώς θα μπορούσε να κατανοήσει το τεράστιο κοινωνικό έργο των μοναχών, που τόσο στην Ανατολή όσο και στην Δύση στάθηκαν θεματοφύλακες των πνευματικών αξιών, δίχως τις οποίες δεν μπορεί να υπάρξει πολιτισμός; Ή θα αντιλαμβανόταν ποτέ το ηθικό έργο που επιτελούσε ο ζητιάνος του Ουέτζγουορθ, δίνοντας την δυνατότητα στους κατοίκους της περιοχής του να πράξουν το καλό; Πώς ήταν δυνατόν να μην αγκαλιάσει τον εμπειρισμό των Εγγλέζων και τις επιστήμες, απορρίπτοντας την μεταφυσική· να μην ισχυριστεί ότι το ωραίο και το κακό είναι σχετικά (βλ. *Φιλοσοφικό λεξικό*) ή ότι ο κόσμος διαρκώς εκλεπτύνεται και προοδεύει; Και μήπως τα πλήθη σήμερα, διαβασμένα και αδιάβα-

στα, δεν αποφαινόνται για τα σημαντικότερα ζητήματα ως γνήσιοι απόγονοί του Βολταίρου; Οι επικρατούσες, λόγου χάρη, απόψεις πάνω στην γλώσσα, ότι δηλαδή είναι μέσον επικοινωνίας και μόνον, ότι το μονοτονικό και οι λοιπές απλουστεύσεις αποτελούν προϋπόθεση για την ευκολότερη εκμάθηση της γλώσσας, ότι η μεταγραφή στην νεοελληνική των λειτουργικών κειμένων στέκει βήμα απαραίτητο για την ενδυνάμωση του θρησκευτικού αισθήματος –για να μην αναφερθώ παρά σε λιγοστά παραδείγματα–, δεν είναι απόρροια της κοινής αυτής ανοησίας;

Έχει λεχθεί πως η σημαντικότερη ίσως διαφορά ανάμεσα στην αρχαία και την σύγχρονη δημοκρατία συνίσταται σε μια διαφορετική αντίληψη περί ελευθερίας και ισότητας, οι οποίες δεν εθεωρούντο από τους αρχαίους ιδιότητες εγγενείς της φύσεως του ανθρώπου, αλλά προϊόντα ανθρώπινης συμβάσεως. Θεμέλιο, αντιθέτως, της σύγχρονης δημοκρατίας αποτελεί η ρουσωϊκή θεωρία περί φυσικής ισότητας, που διατυπώνεται άλλωστε με μεγάλη σαφήνεια στην Δεύτερη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αν όμως η Αθηναϊκή Δημοκρατία παρουσίαζε τεράστια προβλήματα με το ν' αφήνει την μοίρα της πόλεως στο έλεος των σοφιστών και των δημοκόπων (ώστε σημαντικότερα πνεύματα της εποχής, αν όχι τα σημαντικότερα, ν' ασπαστούν αριστοκρατικότερες πολιτικές αντιλήψεις, στην βάση πάντα βέβαια της ελευθερίας και της ισονομίας). είτε ο Κλεισθένης προσπάθησε με τον περί οστρακισμού νόμο ν'

απομακρύνει τους επικίνδυνους για το καθεστώς, ήτοι ν' απαλλάξει τον Δήμο από τα κεφάλια που προεξείχαν οι μεγάλοι ωστόσο άνδρες, στον χώρο τουλάχιστον του πνεύματος, αυτοί που κατείχαν σοφία και γνώση αληθινή, πάντοτε εξεχώριζαν και γίνονταν κατά κανόνα σεβαστοί στο πλήθος. Μόνον η σύγχρονη δημοκρατία, και μάλιστα στην σημερινή μορφή της μαζικής κοινωνίας, κατόρθωσε να επιτύχει την εδραίωση της μετριοκρατίας, διά της κυριαρχίας της κοινής λογικής, η οποία τείνει να εξοστρακίσει τις σκέψεις και τους συλλογισμούς που ξεπερνούν τον μέσο νου και τα αισθήματα που ξεπερνούν την μέση καρδιά. Εξ άλλου και η ίδια η αντίληψη περί φυσικής ισότητας μονάχα στο βασίλειο της κοινής λογικής μπορεί να υπάρξει ασφαλής, εκεί δηλαδή όπου τα πάντα μπορούν να εξηγηθούν δι' απλών και τετράγωνων συλλογισμών, προσιτών στο ευρύ κοινό, και απ' όπου συνεπώς αποκλείονται τα μεγάλα πνεύματα κι οι μεγάλοι, εν γένει, άνδρες.

Ο Βολταίρος, «ο απόστολος αυτός της ανεξιθρησκίας», οραματιζόταν μια κοινωνία κατά τα πρότυπα του χρηματιστηρίου του Λονδίνου, μέσα στο οποίο αλλοεθνείς και αλλόθρησκοι «διαπραγματεύονται ο ένας με τον άλλον σαν να ήταν ομόθρησκοι, και ονομάζουν απίστους αυτούς μονάχα που χρεοκοπούν». Η αγοραία αυτή ανεξιθρησκία, βάση του σύγχρονου φιλελευθερισμού, δεν είναι η έκφραση ενός βαθύτερου αισθήματος για την πνευματική ελευθερία, αλλά μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία οφείλουμε να συγχωρούμε ο ένας

στον άλλο την ανοησία μας (βλ. στο *Φιλοσοφικό λεξικό* το σχετικό λήμμα), ούτως ώστε να συνυπάρξουμε και να προοδεύσουμε μαζί. Και κακώς ο Βολταίρος θεωρήθηκε από πολλούς ο πρώτος κήρυκας της θρησκευτικής ελευθερίας, αφού ανεξαρτήτως των όσων θα έπραττε ο φανατισμός, η ελευθερία αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της χριστιανικής διδασκαλίας. Ανεξίθρησκοι άλλωστε υπήρξαν και οι αρχαίοι Έλληνες, και με τρόπο αληθινά πνευματικό, οι οποίοι έβλεπαν τις διάφορες θρησκείες ως ποικίλες εκφράσεις του Θείου. Βρίσκουμε τέτοια παραδείγματα στον Ηρόδοτο, στον Αρριανό μα και σε άλλους συγγράφεις, πολύ πριν τον συγκρητισμό των ελληνιστικών κι ελληνορωμαϊκών χρόνων. Ο Αλέξανδρος προσκυνά τον Αρχιερέα των Ιουδαίων, τιμώντας στο πρόσωπό του τον ίδιο τον Θεό, θυσιάζει στην Μέμφιδα και την Λιβύη στους θεούς των Αιγυπτίων, όταν δε φτάνει στην Βαβυλώνα, διατάζει ν' ανεγερθούν οι ναοί του Βήλου και των άλλων θεών που είχε γκρεμίσει ο Ξέρξης. Και δεν είναι μόνο λόγοι πολιτικοί, όπως αρκετοί θα έσπευδαν να παρατηρήσουν, που υπαγορεύουν μια τέτοια στάση, αλλά και ένα βαθύ αίσθημα θρησκευτικότητας γνωστό στον αρχαιοελληνικό κόσμο από πολύ ενωρίτερα.

Ας σημειωθεί εδώ πως βρίσκουμε και στον Βολταίρο πάμπολλα παραδείγματα της τάσεως αυτής του σύγχρονου ανθρώπου να βλέπει συνήθως πίσω από τις πράξεις των άλλων το συμφέρον, και να θεωρεί γενικώς τον άνθρωπο υποχείριο των ευτελέστερων παθών. Βλέ-

πουμε όμως εν πολλοίς στους συνανθρώπους μας την προβολή της δικής μας ψυχής επάνω τους, και φυσικά, όταν στερούμεθα υψηλών ιδανικών ή πίστεως, μας είναι δύσκολο να τα διακρίνουμε στους άλλους.

Ο αναγνώστης θα εκτιμήσει ασφαλώς στον Βολταίρο μια κομψοέπεια στην γραφή, τέτοια που συναντά κανείς σε λιγοστούς συγγραφείς. Ο γλαφυρός και πνευματώδης συντάκτης των *Φιλοσοφικών επιστολών* υπήρξε ως προς την σύνταξη και τον ρυθμό πρόδρομος του Φλωμπέρ, πράγμα που φαίνεται οπωσδήποτε καλύτερα στα διηγήματά του. Γι' αυτό και ο τελευταίος εξεθείαζε πολλά από αυτά, ιδιαίτερα δε τον «Αγαθούλη» (Candide). Ενώ όμως οι καλογραμμένες φράσεις του Βολταίρου στερούνται βάθους, κάτω από την λεία επιφάνεια του φλωμπερικού ύφους χάνει η άβυσσος του μηδενισμού, μιας τραγικής δηλαδή αντιλήψεως της ζωής, που προσδίδει στο έργο του ανείπωτη δύναμη. Ο προοδευτισμός και η «αισιοδοξία» των αποστόλων του είναι κατά κανόνα συνδεδεμένα μ' ένα επιφανειακό αίσθημα ζωής και δεν μπορούν να δημιουργήσουν μεγάλη τέχνη.

Θα ήταν ωστόσο ακριβέστερο να πούμε ότι η αισιοδοξία του Βολταίρου διαρκώς απειλείται. Υπήρξε άνθρωπος που ένιωσε με τον τρόπο του βαθιά το πρόβλημα του κακού και τον ανθρώπινο πόνο. Κάθε χρόνο στην επέτειο του Αγίου Βαρθολομαίου τον πιάνει πυρετός. Η είδηση του καταστρεπτικού σεισμού της Λισσαβώνας κυριολεκτικά τον συγκλονίζει. Και όταν η

φίλη και προστάτις του κυρία ντι Σατλέ πεθαίνει, σηκώνεται τις νύχτες και, μες στο σκοτάδι, τριγυρίζει στο σπίτι καλώντας την σπαρακτικά. Αλλά ένας διαφωτιστής δεν καταφέρνει να ερμηνεύσει τα δεινά της ζωής και να συμφιλιωθεί μαζί τους. Αργότερα στον «Αγαθούλη» κηρύσσει πως πρέπει να συμπεριφερόμαστε σαν να μην υπήρχαν οι συμφορές και ν' αφοσιωθούμε στις ασχολίες μας. Γι' αυτό, εν τέλει, και το πρόβλημα του κακού στον Βολταίρο είναι τόσο αγωνιώδες: βιώνει με ένταση αλλά δεν βρίσκει τρόπο να κατανοήσει την αθλιότητα της ανθρώπινης μοίρας.

Οφείλω όμως, σ' αυτό το σημείο, να εξηγήσω εν συντομία τα περί της τελευταίας *Επιστολής*, η οποία αποτελεί κατά κάποιο τρόπο και την αποθέωση του βολταιρικού πνεύματος: τα σχόλια πάνω στους *Στοχασμούς* του Πασκάλ.

Ο Πασκάλ, εξήντα περίπου χρόνια πριν, ζώντας σε μια ατμόσφαιρα ενός ολοένα αυξανόμενου σκεπτικισμού, κι ενός ολοένα μεγαλύτερου θαυμασμού για τις επιστήμες και τις δυνατότητες του ορθού λόγου, διαβλέπει τον επερχόμενο κίνδυνο και προσπαθεί να επαναφέρει αμφισβητίες κι αμφιταλαντευόμενους στον δρόμο της πίστεως. Αφού, μεγαλοφυώς, δείχνει την πλήρη αδυναμία του ανθρώπου να γνωρίσει μόνος του την αλήθεια, και να πιαστεί, αβοήθητος, από οιαδήποτε απόλυτη αξία, τον καλεί να στραφεί προς τον Θεό, σαν την μοναδική του ελπίδα τόσο γι' αυτήν την ζωή όσο και για την αιώνια. Η προσπάθειά του προσηλώνεται

κατόπιν στο να δείξει –και ν’ αποδείξει στο μέτρο του δυνατού– την αλήθεια του Χριστού. Βέβαια ο Ιανσενισμός του Πασκάλ, ο οποίος σχεδόν ταυτίζεται με τον Προτεσταντισμό όσον αφορά την έμφαση που δίδεται στο προπατορικό αμάρτημα, και το πρόβλημα της ελευθερίας της βουλήσεως (που ουσιαστικά κι αυτός την καταργεί), δημιουργεί, δικαιολογημένα, μια αποπνικτική αίσθηση στον Έλληνα αναγνώστη. Παραταύτα, στο κείμενο του Πασκάλ δεν παύει να μας προκαλεί τον θαυμασμό ο αρμονικός συγκερασμός της διαύγειας και της κομψότητας, με την βαθύτητα και το μεγάλο πάθος – κάτι ίσως το μοναδικό στα γαλλικά γράμματα.

Τα παρατιθέμενα εδώ αποσπάσματα των *Στοχασμών*, καθώς μάλιστα το κείμενο δεν είχε αποκατασταθεί την εποχή εκείνη, δεν αναδεικνύουν πάντως όλο το μεγαλείο του συγγραφέα τους. Στον μονόλογό του όμως ο Βολταίρος –εφ’ όσον διάλογος δεν υπάρχει και ο διαφωτιστής παρανοεί εντελώς το πνεύμα του συνομιλητή του– ορίζει την δική του φιλοσοφία του κόσμου, πλασμένη κατά τα πρότυπα του νευτώνειου συστήματος, και προσπαθεί να στρέψει τον άνθρωπο προς την κοινωνικά ωφέλιμη δράση, αποσπώντας τον από την θεώρηση του πεπρωμένου του. Ο αναγνώστης θα παρατηρήσει πως ο Κοραΐς, πνεύμα σαφώς μικρότερου διαμετρήματος από τον δάσκαλό του, συχνά σώζεται από την ελληνική παιδεία και δεν υποπίπτει σε τόσο μεγάλα σφάλματα.

Ο Βολταίρος, αυτός ο σύγχρονός μας, που δεν

ήθελε κανένα δεσμό με την παράδοση, συνήθισε τους Γάλλους να περιφρονούν το παρελθόν και το παρόν, κι άνοιξε έτσι το δρόμο για την επανάσταση. Η πολιτική φιλοσοφία του Ρουσώ δεν θα κατόρθωνε ποτέ από μόνη της ν' ανατρέψει το καθεστώς και την θείω δικαίωματι μοναρχία, αν το βολταιρικό πνεύμα δεν είχε πρώτα χτυπήσει διά της κοινής λογικής την θρησκευτική παράδοση, απογυμνώνοντας τους θεσμούς από κάθε μεταφυσικό περικάλυμμα.

Ο μεγαλοφυής αυτός ηλίθιος, πατέρας του σοσιαλισμού και του καπιταλισμού, των μαρξιστών και των φιλελευθέρων προοδευτικότερος των προοδευτικών και κατανοητός σε όλους· είναι ο βασιλέας του κόσμου μας και ο εξουσιαστής του πνεύματός μας, κι ας τον περιφρονούν φιλόσοφοι και στοχαστές· είναι η ψυχή και το στήριγμα της σύγχρονης δημοκρατίας, κι ας στάθηκε ο ίδιος υπέρμαχος της μοναρχίας. Διακόσια χρόνια μετά την Γαλλική και Παγκόσμια επανάσταση, κάτω απ' το βάρος του πνευματικού και πολιτικού αδιεξόδου της σημερινής εποχής, συνειδητοποιούμε πόσο αδιάσπαστες είναι οι δύο αυτές πλευρές της ζωής μας. Στέκεται πράγματι αδύνατον ν' απαλλαγούμε από την κυριαρχία της κοινής γνώμης δίχως ν' απεμπολήσουμε την ελευθερία μας, αν πρώτα δεν απαλλαγούμε από το πνεύμα της κοινής λογικής και τον υπέρμετρο εγωισμό μας. Κι αυτό δεν μπορεί να συμβεί παρά αποδεσμεύοντας το υπέρτατο αγαθό από την κοινωνία και την ιστορία, κι ανυψώνοντάς το και πάλι στους ουρανούς.